

*Литвин Л. М.,
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри української літератури
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка*

БІБЛІЙНІ КОНЦЕПТИ В ЗАГОЛОВКАХ: ІНТЕНЦІЇ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Анотація. У статті досліджуються інтенції авторів сучасної української літератури, які маніфестуються через біблійні концепти текстових заголовків. Було встановлено приблизний обсяг заголовків, який підлягає аналізу, названо головні біблійні концепти та авторські інтенції, які інспірували їхню появу. Для верифікації припущень в окремих випадках було залучено письменницький біографічний матеріал.

Ключові слова: авторська інтенція, інтенційний світ, задум, біблійний концепт, заголовок, текст.

Постановка проблеми. Ідея вивчення авторських інтенцій набула актуальності у світовому літературознавстві ще з 90-х рр. ХХ ст., потіснивши рецептивну естетику, базовану на читацькому пріоритеті. Вона одержала науково-теоретичне обґрунтування і розвиток у працях Е. Гуссерля, А. Гурвича, Дж. Серля, Ф. Брентано, Ж.-П. Сартра, Д. Деннетта, Т. Адорно, Ф. Брентано та ін. Дискусія про сучасне авторство, авторську інтенцію, інтенційний світ точиться у літературознавчих колах, які поділяють концепції феноменологічного аналізу. Р. Інгарден розмежував реальний і художній (інтенційний) світ людської свідомості, що проявляється через мовний і предметний рівні. Теоретики інтенційності класифікують авторську спрямованість або за творчим задумом і художнім завданням, або лише за внутрішньотекстовими фактами. І перший, і другий напрями заперечують біографічний підхід до вивчення тексту, який змушує реципієнта приписувати авторові насправді не властиві йому інтенції. Так, Д. Уліцька не вважає інтенцією «переживання автора і реципієнта, а також навіть його фізичний стан» [1, с. 120]. Для розуміння намірів потрібен текст, а заголовок фазовим способом пов'язаний із текстом, тому, за нашим припущенням, теж виявляє авторські інтенції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському літературознавстві авторські інтенції досліджували М. Гірняк, М. Зубрицька, О. Лапко, О. Новак, Н. Шляхова, О. Юдін та ін. Їхніми зусиллями окреслилася тенденція до повернення теорії автора, за якою саме авторові, а не читачеві, надається пріоритет у появі твору. Отже, набуває актуальності поняття «авторська інтенція» (термін А. Компаньона), коли сенс висловленого в тексті диктується лише авторськими намірами, які цілковито ігнорують читача, або читач уявляється ідеальним (тотожним авторові). Однак в українській науці сам термін ще не став загальноновживаним. М. Зубрицька говорить про інтенційність як про «фундаментальну структуру самої свідомості» [2, с. 794]; Ю. Ковалів, по суті, отожднює інтенцію із задумом [3]; Р. Гром'як дає визначення лише інтенціональності літератури, маючи на увазі «створеного письменником світу як самостійного і своєрідного утворення, якому властиві ознаки літературної фікції» [3, с. 315].

Метою статті є встановлення авторських інтенцій у назвах тих творів сучасної української літератури (90-ті рр.

ХХ ст. – 10-ті рр. ХХІ ст.), у яких домінують концепти біблійного походження.

Виклад основного матеріалу. Заголовки з біблійними концептами часто використовуються письменниками. Оскільки таке використання потребує знань Біблії, то сам спосіб використання прототексту, за Л. Скориною, можна вважати «свідомою авторською стратегією» [5, с. 241], яка реалізується у чотири способи: 1) заголовки, що співвідносяться із назвою прототексту; 2) ті, в яких згадується певний важливий компонент тексту-донора; 3) заголовки, що наслідують певну номінативну «модель»; 4) заголовки, що апелюють до певної жанрової моделі [5].

Експлуатуючи будь-який із способів називання тексту, автор виявляє свої інтенції як у тексті, так і в його заголовку, оскільки, як вважає Н. Фатєєва, «зміст тексту спрямований до заголовка як до межі завершеності» [6]. Цієї думки дотримується і В. Мислива, зазначаючи, що «заголовок може становити не тільки повноцінну частину тексту, а й вказувати на авторські інтенції, додавати множинність смислів» і виражати «концепцію задуму автора» [7, с. 112].

Науковці одностайно нарікають на труднощі визначення авторських інтенцій. Однією із причин називають ту, що «заголовки різноманітних творів по-різному співвідносяться із категоріями проспекції та ретроспекції, чим створюють варіативні зв'язки між художнім текстом і його назвою» [6]. Особливо це стосується творів постмодерного напрямку, для яких актуальними є «авторська маска» і читацька співтворчість. Однак і в цьому разі можемо досліджувати комунікативні інтенції.

Маючи певний задум (стратегію), автор звертається до універсальної системи концептів, серед якої віднаходить біблійні, і обирає один із них для заголовка в тому разі, якщо він найбільш вдало маніфестує його індивідуальну концептосферу. Автор спрямовує свій задум до того концепту, який розгорне і завершить творчий акт митця.

У заголовку біблійний концепт стає стержнем, маркером ідеї твору. Є письменники, у заголовках яких біблійний концепт присутній майже постійно. Так, Олесь Ульяненко зізнавався, що для нього «перша книжка, головна – це Біблія, Євангеліє. І не те, що там написано, а дух, який звідти йде» [8]. Тактично намір втілити ідею Біблії реалізувався у низці його творів, які корелюють із біблійними назвами, іменами, притчами: «Знак Саваофа», «Дофін сатани», «Квіти Содому», «Перли і свині», «Ангели помсти», «Пророк». Ці твори належать уже зрілому майстрові, який так називав лише романи, що загалом свідчить про концептуальну широту його творчого задуму.

Багато авторів використовували в заголовках біблійні концепти лише один раз, але на переломному етапі творчості або ж у її підсумку. Так, Ігор Римарук останню прижиттєву збірку назвав «Сльоза Богородиці», нагадавши про кінець Ісусового

земного життя. Оксана Забужко перехід від поезії до прози ознаменувала повістю «Книга Буття, глава четверта», назва якої проспективно вказує на події, згадані у відповідній частині Біблії, та виявляє буттєвість як онтологічну парадигму. Буттєвий концепт задекларовано і в романі Люко Дашвар «Біті є», у якому авторка звуковою грою вказує на буття як подолання труднощів, та в поетичній збірці Костя Москальця «Нічні пастухи буття». Поет свої інтенції конкретизує аж трьома епіграфами.

Концепт «ангел» у заголовках серед решти біблійних концептів, за нашим нерепрезентативним спостереженням, тримає першість. Варто назвати бодай основні з них (Надія Гуменюк «Янгол у сірому», Ольга Компанієць «Обличчя янгола», Ірина Хомин «Перо ангела», Наталія Очкур «Янголи, що підкрадаються», Василь Босович та Олександр Столяров «Ангел з патефоном», Ольга Василюк «Мій друг – янгол», Софія Коврига «Янголи Києва», Олесь Ульяненко «Ангели помсти», Володимир Цибулько «Ангели і тексти», «Ангел спротиву», «Ангел в піраміді», Євген Пашковський «Осінь для ангела», Неда Неждана «Угода з ангелом», Анна Багряна «Є в ангелів – від лукавого», Наталка Максимчук «Коли ангели не сплять»). Згаданий концепт у різних контекстах є носієм різноманітних позитивних конотацій, за яким проявляється симпатія автора.

Значно рідше автори використовують концепт «диявол» (Світлана Тяпіна «Справа про диявола та вбиту наречену», Юрій Андрухович «Диявол ховається в сирі», Олесь Ульяненко «Дофін сатани») з виразною негативною конотацією.

Т. Гундорова називає «пошуки раю, «незайманої землі» ... постчорнобильським синдромом в українській літературі» [9, с. 135], письменницькою мрією, яка перебуває в опозиції не лише до дійсності, а й до трагічних сторінок національної історії. Опозиція сакральне/профана, задана в заголовку, виказує авторську ностальгію за раєм, бажання перебувати в сакральному світі, увиразнює величезну прірву між раєм і людиною. Таким чином, синдром туги за раєм і його пошуки проявились у заголовках Артема Вишневського «Козак Мамай і ключі від Раю», Люко Дашвар «Рай. Центр», Ярослава Верещака «Дорога до раю».

Низка авторів акцентують увагу на «ідеї кінця світу, кінця сенсу життя» [9, с. 59], про який Т. Гундорова говорить як про визначальний у вітчизняній літературі сьогодення і проявлений через концепт апокаліпсису. Етапи історії України, трагічні події приватного життя героїв співвідносні з біблійним кінцем світу (наприклад, у Станіслава Стриженюка «Судний день. Батурич», Василя Базіва «Армагеддон на Майдані», Марії Матіос «Нація. Одкровення», Юрія Щербака «Час смертохристів», Леоніда Пастушенка «Судний день Пїлата, прокуратора Іудеї»).

Доволі продуктивним для авторів виявився апостольський концепт, який передбачає використання аксіологічної символіки зрадництва Іуди (в заголовках Сергія Жадана «Генерал Юда», Віктора Гриценка «Дванадцятий апостол», Олексія Тимофєєва «Апостольські відвідини») та верховенства апостола Петра (Юрко Ілленко «Доповідна Апостолові Петру»).

Ретельно досліджені Т. Вільчинською концепти «Бог», «Богородиця», «пророк» у заголовках вказують на різні шляхи авторських богошукань. Імена Божі в назвах текстів актуалізуються Сергієм Жаданом «30 доказів існування Бога (і 29 заперечень)», «Господь симпатизує аутсайдерам: 10 книг віршів», Олесем Ульяненком «Знак Саваофа», «Пророк», Богданом Матіяш «Розмови з Богом».

Образ Богородиці через різні її імена домінує у кількох текстах (Ігор Римарук «Сльоза Богородиці», Марія Матіос «Черевички Божої матері», Сергій Жадан «Життя Марії») з явними інтенціями захоплення материнською жертвовністю.

Маріанна Кіяновська, вдаючись до атракції уваги на образі біблійного Адама, плавно переводить її на єдність/опозицію: Адам/Єва, чоловіче/жіноче.

Можна погодитись із О. Галетою, що використання Іреною Карпою у заголовку «Сни Ієрихона» назви старозавітного міста виказує авторське «особливе бачення, погляд всередину, бачення символічного світу ... Це також погляд зсередини на історію, на всю історію як вона є – історію творення світу, історію людини. Погляд всередину себе» [10, с. 249].

Галина Пагутяк назву повісті «Гірчичне зерно» асоціативно пов'язує із біблійною притчею, у якій гірчичне зерно порівнюється із Царством Небесним.

Марія Влад вдається до прийому поширення назви твору «Святий Йосиф Обручник» (роман про Святу Родину), звернувши увагу на скромного персонажа біблійної історії. Письмениця зізнається у власних інтенціях, коли згадує, що «творила книгу для родинного читання, найперше – для дітей. Тому писала її дуже дохідливо, щоб було цікаво читати, щоб молоді читачі (та й дорослі теж) вчилися правильно будувати сім'ю, берегти її» [11].

Використання концепту «євангеліє» у сучасних заголовках набуло поширення не лише як жанровий формат (оповідь про життя Ісуса Христа у версіях чотирьох авторів, що становлять канонічне євангеліє), а і як ідея «доброї новини про спасіння людства». За цим зразком названо драму Анатолія Крима «Євангеліє від Івана». Традицію апокрифічних євангелій продовжили Роман Іванчук «Євангеліє від Томи», Богдан Стельмах «Євангеліє від Тараса» (у якому акцентується національна ідея), Віктор Абузаров «Євангеліє від Євгенія» (з увагою до сучасності і звукової гри). Володимир Войтенко в заголовку «П'ята євангелія» пропонує свою версію як п'яту канонічну в євангельській історії. Фіксована низка біблійних подій зруйнована в назві «Перерване Євангеліє» К. Петрова. До низки прозових і драматичних творів слід долучити поетичне «Євангеліє від ластівки. Вибрані твори» Ірини Жиленко.

Заголовок без сучасного контексту вказує намір показати біблійну історію Ісусових часів (Л. Чупіс «Плач над Юдою», Л. Пастушенко «Судний день Пїлата, прокуратора Іудеї», В. Гриценко «Дванадцятий апостол», В. Войтенко «П'ята євангелія», В. Мулеса «Зірка над Віфлеємом»).

Висновки. Авторські інтенції у заголовках сучасних українських письменників реалізовано через надання додаткових смислів таким біблійним концептам, як буття, рай, янгол, апокаліпсис, армагеддон, євангеліє, Єрихон, біблійним іменам Господь, Саваоф, Ісус, Марія, Богородиця, Йосиф, Петро, Юда та ін. Було виявлено явні і приховані інтенції. Зокрема, явні інтенції: нагадування, атракція уваги на важливих деталях, через які проявляється авторська симпатія, захоплення, відраза. Окремі біблійні концепти вказують на інтенцію демонструвати риси напряду, у межах якого створено текст, індивідуального стилю письменника. Приховані інтенції виявляються через авторські знаки (слухові, зорові, просторові, часові, сатирично забарвлені тощо). Комунікативна інтенція автора виявляється у відвертому апелюванні до декодувальника.

Література:

1. Уліцька Д. Феноменологічна філософія літератури / Д. Уліцька ; пер. з польськ. С. Яковенка // Література. Теорія. Методологія. – 2-ге вид. – К. : Києво-Могилянська академія, 2008. – С. 114–135.
2. Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. – 2-ге вид. – Львів : Літопис, 2002. – 832 с.
3. Літературознавча енциклопедія : у 2-х т. Т. 1 / авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. – К. : Академія, 2007. – 608 с.
4. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. – К. : Академія, 1997. – 752 с.
5. Скорина Л. Розпізнавання інтертекстуальних заголовків: текст, контекст, інтертекст (на матеріалі українського письменства 1920-х років) / Л. Скорина // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія «Філологічні науки (літературознавство)». – 2016. – № 1 (17). – С. 238–242.
6. Фатеева Н. Синтез целого: На пути к новой поэтике / Н. Фатеева. – М. : Новое литературное обозрение, 2010. – 352 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nlobooks.ru/node/47#sthash.XYF3YH1m.dpuf>.
7. Мислива В. Паратекстуальні елементи у творчості Оксани Забужко / В. Мислива // Літературознавчі студії . – 2011. – № 5. – С. 110–116.
8. Слабошпицька О. Олесь Ульяненко – про себе, творчість, Бога і життя загалом. Без цензури... / Олена Слабошпицька. – К. : Махаон-Україна, 2011 – 289 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://jean123.sumno.com/literature-review/oles-ulyanenko-pro-sebe-tvorchist-boga-i-v-tsilomu/>.
9. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн / Тамара Гундорова. – К. : Критика, 2005. – 263 с.
10. Галета О. Незнайоме тіло сучасної української прози: жіноча література від Василя Габора / Олена Галета // Парадигма. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. – Вип. 6. – С. 234–266.
11. Мудрицька А. Ода чоловікові, якому Бог довірив виховання Свого Сина / Аліна Мудрицька // Гуцульський край. – 2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gk.if.ua/2010/08/27/1522/>.

Литвин Л. Н. Библиейские концепты заглавий: интенции современных украинских писателей

Аннотация. В статье исследуются интенции авторов современной украинской литературы, манифестирующиеся через библиейские концепты текстовых заглавий. Было определено приблизительный объем заглавий, подлежащих анализу, названо главные библиейские концепты заглавий и авторские интенции, инспирирующие их образование. Для верификации предположений в отдельных случаях приобщался писательский биографический материал.

Ключевые слова: авторская интенция, интенционный мир, замысел, библиейский концепт, заглавие, текст.

Lytvyn L. Biblical constructs in titles in the quality of modern Ukrainian writers' intents

Summary. In this article is put an objective of research of intents of authors of modern Ukrainian literature, that are demonstrated by such internal-texted facts as biblical constructs of titles. One determined approximate amount of texts and titles, that should be analyzed. Main biblical constructs of titles and authorial intents that inspired their appearance also were mentioned. For the verification of presumptions in some cases some authorial biographical materials were used for better understanding of artist's intention and artistic purpose of artist.

Key words: authorial intent, intentional world, intention, biblical construct, title, text.